Izabela Wyszowska, AWF w Poznaniu
Tadeusz Jędrysiak

Dziedzictwo kulturowe Ludwika Zamenhofa – idea przeszłości czy przyszłości?

„Esperanto i ruch na jego rzecz stanowią wartość duchową, kulturową i w szerokim tego słowa znaczeniu społeczną, którą właśnie nasz kraj powinien wnieść do Europy Wspólnoty Narodów, której członkiem jest Polska"[1].

Słowa klucze: dziedzictwo kulturowe, Zamenhof, esperanto, turystyka

Streszczenie: Artykuł prezentuje dziedzictwo kulturowe Ludwika Zamenhofa, potencjał kultury esperanckiej, która zatoczyła szerokie kręgi na całym świecie. Mimo, iż język esperanto liczy sobie ponad sto lat wykazuje dużą żywotność i nieustanny rozwój dzięki aktywności szeregu esperanckich organizacji, instytucji działających w wielu krajach świata. Różne formy turystyki esperanckiej mogą być interesującą propozycją dla współczesnego turysty zarówno władającego językiem esperanto (turystyka esperancka edukacyjna-językowa, turystyka kongresowo-eventowa), jak i zainteresowanego życiem i działalnością Ludwika Zamenhofa oraz innych wybitnych esperantystów (turystyka esperancka – biograficzna). Turystyka indywidualna dzięki popularnej inicjatywie „Pasporto Servo" w „świecie esperanckim" cieszy się dużym powodzeniem, może stać się dobrą motywacją do nauki tego języka.

Wprowadzenie

Najczęściej dziedzictwo kulturowe kojarzone jest z architekturą i sztuką, jednak trzeba pamiętać, że składają się nań wszystkie formy działalności ludzkiej w środowisku fizycznym. Dziedzictwo kulturowe, to także ludzie z ich podziałami etnicznymi, wyznaniowymi, struktury społeczne i lokalna tradycja – często ustna. Są to źródła informacji o życiu człowieka oraz historycznym rozwoju jego umiejętności artystycznych i technicznych [Jędrysiak 2008, ss. 25-26]. Do takich ludzi, którzy wnieśli wiele do światowego dziedzictwa kulturowego należy zaliczyć naszego rodaka Ludwika Zamenhofa. Jak się okazuje uhonorowanego największą, po papieżu Janie Pawle II i Fryderyku Chopinie, liczbą pomników na świecie, a mimo to jego spuścizna obecnie w naszej świadomości kulturowej jest dość zmarginalizowana[2]. Przez całe życie poszukiwał swojego godnego miejsca w niesprawiedliwym ekonomicznie, politycznie i kulturowo społeczeństwie przełomu XIX i XX wieku. Wychowywał się w wielokulturowym Białymstoku, które niczym wieża Babel w tym okresie skupiało różne narodowości i kultury oraz języki. Można było usłyszeć rozmowy w jidysz, polskim, rosyjskim, ukraińskim, białoruskim, litewskim, niemieckim i innych językach. Jego pasją życiową stało się więc zburzenie tej językowej wieży Babel poprzez stworzenie uniwersalnego języka, który umożliwiłby porozumiewanie się bez barier i ograniczeń. Ludwik Zamenhof tworząc sztuczny, neutralny język określony mianem: esperanto („mający nadzieję", „język nadziei") chciał, aby pogranicze kultur i narodów żyło

[1] www.esperanto.ha.pl

[2] Dowodzą tego chociażby badania ankietowe prowadzone wśród młodzieży akademickiej zob. I. Wyszowska, *Turystyka esperancka jedną z propozycji współczesnego podróżowania*, [w:] *Współczesne podróże kulturowe*, pod red. M. Kazimierczaka, AWF, Poznań 2010, s. 186-187

w zgodzie, wzajemnym poszanowaniu i zrozumieniu. Jako niepoprawny optymista myślał, że dzięki takiemu językowi zapanuje powszechny pokój. To marzenie, jak pokazała historia, niestety nie ziściło się. Zamenhof liczył, że jego esperanto, za którym nie stoi żaden konkretny naród, kultura, cywilizacja, ideologia – będzie dobrowolnie i chętnie przyswajany przez te społeczności, którym najeźdźcy, zaborcy narzucali swoje języki narodowe wraz ze swą obcą dla nich kulturą. Zamenhof uważał, że wspólny język nie powinien należeć do żadnej grupy etnicznej, bowiem to mogłoby wzbudzić zazdrość innych grup, wyróżniać ludzi, dla których byłby językiem ojczystym. Już na początku XX w. francuscy naukowcy – wobec rosnącej dominacji języka angielskiego, uznali esperanto za rozsądną propozycję, na cześć Zamenhofa podświetlona została wieża Eiffla podczas jego pobytu w Paryżu w 1905 roku.

Język esperanto istniejący już ponad 100 lat (dzień 26 lipca 1887 roku uważany jest za oficjalny moment jego powstania) – według danych szacunkowych, używany jest przez kilka milionów osób na całym świecie. Pośród mówiących w języku esperanto było m.in. ośmiu laureatów nagrody Nobla (W. Ramsay, W. Oswald – chemia; J. J. Thomson – fizyka; A. H. Fried, R. Cecil – pokojowa; Ch. R. Richet, D. Bovet – medycyna, R. Selten – ekonomia), wielu znanych ludzi świata kultury i sztuki m.in. nasz rodzimy poeta Julian Tuwim itd. Wiadomym jest, że esperanto używane jest w ponad 120 krajach świata. Szczególny rozwój idei esperanckiej nastąpił wraz z upowszechnieniem Internetu. Esperanto jest drugim najczęściej używanym językiem w kontaktach międzynarodowych przy pomocy sieci informatycznej. Bywa stosowany podczas oficjalnych obrad ONZ czy UNESCO. Jest podstawowym językiem używanym w pracach Akademii Nauk w San Marino. W języku esperanckim powstało wiele rozpraw naukowych z różnych dziedzin, tysiące przekładów literackich dzieł najwybitniejszych poetów i pisarzy od starożytności po współczesność, a także pokaźny dorobek oryginalnej literatury esperanckiej. Publikowanych jest też wiele czasopism esperanckich. Można więc mówić o wytworzeniu swoistej kultury esperanto, która zyskała charakter kosmopolityczny. Jak twierdzą znawcy, gdyby esperanto było bardziej rozpowszechnione w Europie, to Unia zaoszczędziłaby 25 mld euro rocznie na tłumaczeniu dokumentów. Unia Europejska ma już wspólny kontynent, hymn, flagę, walutę „Euro" (pomysłodawcą nazwy jest belgijski esperantysta Germain Pirlot), czy więc teraz czas na wspólny międzynarodowy język? Czy mógłby nim być esperanto? Mimo iż wydaje się optymalny, jak na razie nie został w tej roli przegłosowany w Europarlamencie, z powodu być może zbyt małej liczby użytkowników w krajach unijnych. Problem jeszcze z pewnością wiąże się z tym, że małe rozprzestrzenianie się esperanta, jest na rękę uprzywilejowanym elitom władzy posługującym się językiem angielskim, narzucającym tym samym ten język jako obowiązujący w komunikacji międzynarodowej. W interesie państw-mocarstw było zawsze rozprzestrzenianie się ich naturalnego języka, a nie popieranie idei języka sztucznego – międzynarodowego. Ale czas pokaże czy sytuacja nie ulegnie zmianie i przyszłe pokolenia nie zdecydują się by sięgnąć po dziedzictwo Zamenhofa dla wspólnego dobra…

Celem artykułu jest prezentacja postaci Ludwika Zamenhofa i dzieła jego życia – języka esperanto oraz nie w pełni wykorzystanego jeszcze dziedzictwa kultury języka esperanto. Warto bowiem aby zaistniało w szerszej świadomości społecznej i turystyce kulturowej na większą niż dotychczas skalę. Artykuł powstał w oparciu o analizę literatury przedmiotu, technikę wywiadu niesformalizowanego oraz obserwację własną.

1. Życie Ludwika Zamenhofa „Doktora Esperanto"

Ludwik Łazarz Zamenhof urodził się 15 grudnia 1859 roku w Białymstoku jako jedno z dziesięciorga dzieci nauczyciela języków obcych Marka oraz Rozalii z domu Sofer. W domu rodzinnym, mówiono w trzech językach: jidysz, rosyjskim i polskim.

Fot. 1. Ludwik Zamenhof (esp. Ludoviko Lazaro Zamenhof) (źródło: zbiory I. Wyszowskiej)

Fot. 2. Dom urodzenia Ludwika Zamenhofa w Białymstoku (źródło: www.wiatrak.nl)

Fot. 3. Białystok – tablica na budynku stojącym w miejscu domu, w którym urodził się Ludwik Zamenhof (źródło: fot. I. Wyszowska)

Dzieciństwo Ludwika upłynęło w Białymstoku[3], gdzie ukończył szkołę podstawową. Średnią zaś w Warszawie, do której przeprowadzili się jego rodzice. W wieku 14 lat władał już sześcioma językami oprócz hebrajskiego dobrze mówił po rosyjsku, polsku, niemiecku, francusku, angielsku. Interesował się łaciną i starą greką. Uczył się włoskiego i litewskiego. Natomiast już po ogłoszeniu zasad języka esperanto uczył się hiszpańskiego i kilku innych języków. Jako dziesięciolatek napisał dramat pt. *Wieża Babel czyli tragedia białostocka w pięciu aktach*. Autor biblijną wieżę umieścił na białostockim rynku, przeklętymi przez Boga jej budowniczymi byli mówiący różnymi językami mieszkańcy Białegostoku.

Był przekonany, że wszelki brak tolerancji, nieporozumienia międzyludzkie wynikają z bariery językowej, która przyczynia się do niezrozumienia, a w konsekwencji odrzucenia, krytyki i agresji w stosunku do odrębności kulturowej i religijnej. Jak sądził, jedynym rozwiązaniem tego problemu byłby uniwersalny język, którym posługiwaliby się wszyscy mieszkańcy. Tę ideę z dzieciństwa udało mu się po latach zrealizować. Pisał o tym następująco: „Idea, której urzeczywistnieniu poświęciłem całe moje życie, zjawiła się u mnie w dzieciństwie" [Kraśko 1972, s. 122]. Pierwotnie sądził, że rolę języka międzynarodowego mogłaby odegrać łacina, jednak trudności w jej przyswajaniu, odwiodły go od tej koncepcji.

[3] W II połowie lat 70-tych XIX w. Białystok liczył około 30 tys. mieszkańców w tym ok. 3 tys. Polaków, ok. 4 tys. Rosjan, 5 tys. Niemców i 18 tys. Żydów. W okolicach nie brakowało także Białorusinów, którzy nawiedzali miasto w celach handlowych. Szerzej o Białymstoku czasów Zamenhofa: T. Wiśniewski, *Ludwik Zamenhof*, KAW, Białystok 1987, s. 5-10 (wstęp A. Dobroński).

Jeszcze w gimnazjum stworzył pierwszą próbę swego języka *Lingwe Uniwersala* (1878), później powstały jego kolejne wersje. Ojciec Ludwika Zamenhofa spalił zeszyt z pierwszą wersją Lingwe Uniwersala, ponieważ chciał, aby jego syn zajmował się wyłącznie studiami i tak zgodnie z jego wolą w latach 1879-1886, kształcił się w Moskwie, Warszawie i Wiedniu na studiach medycznych. Ostatecznie wybrał specjalizację okulistyczną, ale w zawodzie nie rozwinął pełni swoich możliwości. Wprawdzie prowadził praktykę lekarską (m.in. w Płocku), lecz z wielkim zaangażowaniem każdą wolną chwilę poświęcał pasji lingwistycznej. Dzień 26 lipca 1887 roku uważany jest oficjalnie za moment powstania języka esperanto, bowiem opublikowano wówczas w języku rosyjskim książkę pt. *Język międzynarodowy. Przedmowa i podręcznik kompletny,* pod pseudonimem Doktoro Esperanto (co oznaczało „doktor mający nadzieję")[4]. Określenie Esperanto (od „la espero" – nadzieja) z czasem przyjęło się jako nazwa nowego języka.

Fot. 4. Strona tytułowa podręcznika wydanego w 1887 roku (źródło: zbiory własne)

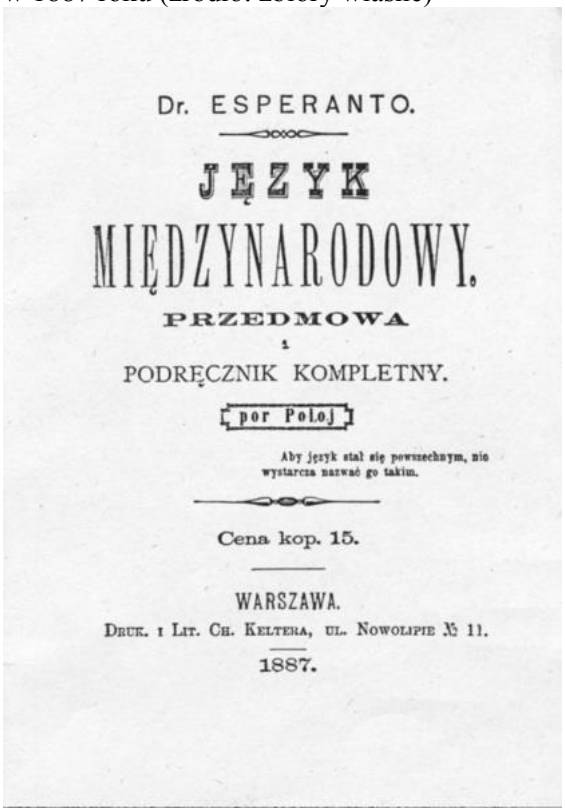
Dr. ESPERANTO.

JĘZYK

MIĘDZYNARODOWY.

PRZEDMOWA

i

PODRĘCZNIK KOMPLETNY.

[por Poloj]

Aby język stał się powszechnym, nie wystarcza nazwać go takim.

Cena kop. 15.

WARSZAWA.

Druk. i Lit. Ch. Keltera, ul. Nowolipie № 11.

1887.

Wydanie sfinansował Zamenhofowi Aleksander Zilbernik (Silbernik) – popierający go jego przyszły teść, kupiec, późniejszy esperantysta [Kraśko 1972, s. 131]. Krótko potem wydane zostały podręczniki w języku polskim, francuskim, niemieckim i angielskim. Błyskawicznie, mimo oporów pewnych kręgów zwłaszcza zwolenników innego języka sztucznego zw. „Volapük" Schleyera[5], język esperanto zaczął zdobywać rozgłos i popularność. Powstawały przekłady wielu dzieł literackich m.in. *Pana Tadeusza*[6]. Zamenhof zrzekł się wszelkich należnych mu praw, oddając język do użytku całej ludzkości. Pragnął by rozwijali go ci, którzy się nim będą posługiwać. W dalszej kolejności wydał jeszcze podręcznik pt. *Druga książka języka międzynarodowego*, a w 1889 roku opublikował słownik rosyjsko-esperancki oraz słownik esperancko-niemiecki. W 1905 roku w Boulogne-sur-Mer we Francji odbył się pierwszy Światowy Kongres Esperanto z udziałem 688 esperantystów z 20. krajów. Zamenhof za swe zasługi w stworzeniu języka, łączącego narody, otrzymał wówczas Order Legii Honorowej, a 18 października 1909 roku król hiszpański Alfons XIII podpisał decyzję o uhonorowaniu Zamenhofa orderem Izabeli Katolickiej, który wręczono mu dwa lata później podczas Kongresu w Antwerpii. W 1906 roku ogłosił ideę homaranizmu zakładającą pełne zjednoczenie wszystkich narodów, istnienie wspólnego języka i religii, a kierowaną początkowo głównie do esperantystów. Nie znalazł jednak poparcia na świecie dla swojej koncepcji[7]. Po opublikowaniu w 1887 roku projektu

[4] W swej działalności literackiej, publicystycznej używał też innych pseudonimów: „Dr X", „Unuel", „Gofzamen", „Anna R.", „Amiko".

[5] Na temat innych języków sztucznych w ujęciu historycznym – więcej w: I. Wyszowska, *Turystyka esperancka jedną z propozycji współczesnego podróżowania*, [w:] *Współczesne podróże kulturowe*, pod red. M. Kazimierczaka, AWF, Poznań 2010

[6] Szeroko na temat literatury esperanckiej, przekładów dzieł i twórcach esperanckich m. in. poecie Antonim Grabowskim w: T. Chmielik, *Słów parę o literaturze esperanckiej*, EPEA, t.8, Białystok 2009, s. 255-279.

[7] O idei hillelizmu i homaranizmu szeroko w: R. Kraśko, *Ludwik Zamenhof – twórca esperanto* [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. III, red. J. Joka, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok

języka w Warszawie, esperanto rozpowszechniło się szybko, przede wszystkim na terytorium carskiej Rosji. W 1907 roku istniało już na świecie kilkaset organizacji esperanckich, w rok później zanotowano ich aż 1266. Zamenhof podróżował po Europie w towarzystwie swej żony Klary, witano go wszędzie niezwykle uroczyście i z wielkim entuzjazmem. Wygłaszał wiele płomiennych przemówień. Zostawił bogatą spuściznę piśmienniczą, w tym liczne przekłady klasyki literatury (m.in. Szekspira, Moliera, Goethego, Heinego, Gogola), a także Starego Testamentu. Napisał słowa hymnu esperanckiego pt. *Nadzieja*, a muzykę skomponował Francuz F. Menu de Ménil. W roku 1913 r. Zamenhof został nominowany do Pokojowej Nagrody Nobla. Doczekał się z żoną trójki dzieci – syna Adama, córek Zofii i Lidii [8]. Jako człowiek był sumienny, dokładny, nieśmiały, niezwykle skromny unikał występów publicznych. Cechowała go cierpliwość, niezłomna wola i upór w realizacji idei swego życia. Zmarł 14 kwietnia 1917 roku w Warszawie i tam spoczął na Cmentarzu Żydowskim przy ul. Okopowej[9].

Fot. 5. Warszawa – tablica na budynku, w którym mieszkał Ludwik Zamenhof (obecna ul. Ludwika Zamenhofa 5) (źródło: fot. T. Jędrysiak)

Fot. 6. Warszawa – grób Ludwika Zamenhofa na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej, u stóp pomnika mozaika przedstawiająca pięcioramienną zieloną gwiazdę – godło esperantystów (źródło: fot. T. Jędrysiak)

2. Esperanto – jego specyfika i znaczenie

Esperanto, to nie tylko język, w ocenie lingwistów wielokrotnie łatwiejszy od wszystkich pozostałych, a w brzmieniu podobny do włoskiego, ale też idea, której celem jest umożliwienie ludziom całego świata porozumienie w duchu pokoju i przyjaźni przy pomocy wspólnego, neutralnego, drugiego poza ojczystym, swoistego języka-pomostu. Esperanto

1972, s. 136-144; W. Usakiewicz, *Esperancja. Kultura i kulturotwórcze mechanizmy*, Instytut Kultury, Warszawa 1989, s. 71-101.

[8] Lidia była pierwszą polską bahaitką, propagatorką esperanto, ale także bahaizmu, z którym spotkała się podczas Światowego Kongresu Esperanto w Genewie w 1925 r. Lidia Zamenhof uznała, że zasady nowej wiary są odzwierciedleniem idei samego Ludwika Zamenhofa. W kwietniu 1926 r. stała się oficjalnie wyznawczynią tej religii. Przetłumaczyła na esperanto kilka dzieł Bahá'u'lláha – twórcy nowej religii, Szerzej na ten temat: T. Jędrysiak, *Architektura sakralna bahá'ítów, najmłodszej religii świata celem turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa" 2010, nr 10.

[9] J. S. Majewski, T. Urzykowski, Spacerownik po warszawskich cmentarzach, Biblioteka Gazety Wyborczej, s. 110

odniosło sukces, stało się najbardziej znanym i rozpowszechnionym sztucznym językiem, dystansując powstałe przed nim i po nim języki sztuczne. Tajemnica sukcesu tkwi w tym, że esperanto nie zostało wymyślone, stworzone lecz zbudowane na wzór istniejących już języków w oparciu o ich gruntowną znajomość, którą legitymował się Zamenhof. Genialności twórcy należy przypisać fakt, że udało mu się zestawić części składowe zaczerpnięte z naturalnych języków – elementy gramatyki, słownictwo, tak, że nowy twór okazał się niezwykle prosty, maksymalnie logiczny i w pełni oddający wszystkie niuanse myśli ludzkiej[10].

Przyświecająca Zamenhofowi idea zaczerpnięcia słów z wielu języków naturalnych podyktowana była przekonaniem, że im więcej języków będzie reprezentowanych w esperanto, tym silniej będą się z nim identyfikować przyszli użytkownicy z różnych krajów.

Twórca języka opracował ten język nie po to, by zastąpił on inne języki narodowe. Esperanto ma być językiem pomocniczym, "drogą na skróty" lub „spotkaniem w połowie drogi" w porozumiewaniu się ludzi różnojęzycznych. Plusem we wzajemnych kontaktach jest to, że każdy użytkownik musi się nauczyć tego języka, bo nie jest on jego językiem ojczystym. Każdy więc ma równe szanse. Inaczej niż np. w języku angielskim, którym Anglik włada od urodzenia, czym ma przewagę na przykład nad rozmówcą z Polski uczącym się go od pewnego momentu swego życia.

Esperanto utworzone jest z rdzeni wyrazów indoeuropejskich oraz dodanych do nich niezmiennych końcówek oznaczających części mowy. Pozwala to na natychmiastowe rozpoznanie ich przynależności gramatycznej. Cała gramatyka jest uproszczona do 16 reguł. System przedrostków i przyrostków daje ogromne możliwości słowotwórcze. Zgodność pisowni z wymową, regularny akcent, brak idiomów i wyjątków sprawiają, że język ten nie stanowi trudności w opanowaniu go. Język ten jest prosty w tłumaczeniu na inne języki i odwrotnie. Ma to bardzo ważne znaczenie praktyczne i ekonomiczne w jednoczącym się świecie. Esperanto sprawdza się w każdej dziedzinie – od nauk ścisłych do poezji. Stale się rozwija. Jego zasób leksykalny ma rodowód: romański – 70%, grecki – 14,7%, germański – 10,4%, słowiański – 0,9%. Zarazem genialnie pomyślany system aglutynacji, czyli tworzenia wyrazów i form gramatycznych przy pomocy jednoznacznych afiksów, upodabnia esperanto do wielkiej rodziny ałtajskiej w tym do licznej grupy języków tureckich, ale także do japońskiego i koreańskiego [esperanto.info.pl]. Większość rdzeni wyrazowych pochodzi z języków europejskich, zwłaszcza romańskich, ale gramatyka esperanta ma wiele cech, które nie są typowe dla języków europejskich, ale upodabniają esperanto do np. tureckiego, suahili, a nawet chińskiego. Esperanto posiada proste reguły gramatyczne: brak w nim wyjątków i idiomów, czasowniki nie podlegają odmianom przez osoby, akcent zawsze pada na przedostatnią sylabę (podobnie jak w języku polskim), wymowa jest zgodna z pisownią – każde słowo wymawia sie tak jak zostało napisane, język jest dźwięczny (ma ładne brzmienie) dzięki dużemu stosunkowi występowania samogłosek do spółgłosek (podobnie jak w hiszpańskim, włoskim czy angielskim). Wszystkie rzeczowniki w języku esperanto mają końcówkę „o". Litera „j" dodana jako ostatnia wskazuje na liczbę mnogą: vorto („słowo") – vortoj („słowa"). Wiele słów esperanckich przypomina słowa z innych języków, ponieważ w chwili tworzenia języka uniwersalnego Ludwik Zamenhof wybierał słowa mające podobne rdzenie w różnych językach. Słownictwo w dużym stopniu pokrywa się z innymi językami (Polacy już na początku nauki znają ok. 20% wyrazów) [www.kurso.com; A. Pettyn 1984, s. 1-3].

Esperanto la vivanta lingvo oznacza, że język żyje i rozwija się pomimo uporczywego twierdzenia jego przeciwników, że jest to język martwy. O nadzwyczajnej zdolności

[10] A. Pettyn, *Esperanto, podręcznik języka międzynarodowego*, PZE, Warszawa 1983, (J. Uśpieński – wstęp, s. 6)

esperanta do wyrażania myśli i uczuć świadczy fakt, że Antoni Grabowski[11] w latach 1916-18, czyli w początkowej fazie rozwoju języka międzynarodowego, przetłumaczył *Pana Tadeusza* – Adama Mickiewicza, zyskując miano ojca poezji esperanckiej. Przekład polskiej epopei narodowej na esperanto do dziś uchodzi za arcydzieło, należy do nielicznych tłumaczeń, które zachowują oryginalną formę trzynastozgłoskowego wiersza. W tymże okresie inny Polak, Kazimierz Bein[12] zyskał miano wybitnego stylisty na polu prozy esperanckiej dzięki swym znakomitym przekładom dzieł literatury polskiej, a szczególnie *Faraona* Bolesława Prusa, który z kolei przetłumaczony został na język chiński. *Marta* Elizy Orzeszkowej, została przetłumaczona na język esperanto przez samego Ludwika Zamenhofa, który znał osobiście autorkę, pracując kilka lat w Grodnie. Powieść przełożona następnie z języka esperanto na język japoński stała się w latach 20. XX w. lekturą szkolną i na jej kanwie został zrealizowany film fabularny. Chińscy anarchiści przebywający w Paryżu w 1907 roku zażądali wprowadzenia w Chinach języka esperanto – aby unowocześnić kraj. W 1908 roku gazeta „Hengbao" głosiła z dumą, że jako pierwsza w Azji popiera język esperanto jako najłatwiejszy środek porozumiewania się ludzi różnych krajów. Qoan Xuntong proponował aby zrezygnować z chińskich ideogramów i przejść na alfabet łaciński, biorąc za podstawę esperanto. Wiele dzieł literackich tłumaczono z esperanta na język chiński. Szanghajska esperancka gazeta „La Mondo" miała ogromne zasługi w reformowaniu pisma chińskiego. W 1950 roku 85 uczonych japońskich i 22 chińskich, w tym wielu rektorów uniwersytetów podjęło rezolucję, że będą pisać swe prace naukowe w języku esperanckim.

3. Symbolika esperancka oraz wybrane formy, miejsca i obiekty upamiętniające Ludwika Zamenhofa i esperanto

Fot. 7, 8. Symbolika esperancka.

Flaga języka esperanto powstała – podobnie jak hymn – na I Światowy Kongres Esperanto. Zielony kolor – jest symbolem nadziei. W lewym górnym narożniku flagi na białym prostokątnym polu jest umieszczona pięcioramienna gwiazda, która symbolizuje pięć kontynentów świata. Innym, nowszym jest tzw. „symbol jubileuszowy", który pojawił się na drodze konkursu z okazji 100-lecia esperanta[13].

[11] Antoni Grabowski (1857-1921) – inżynier chemik, współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Chemicznego, z zamiłowania lingwista. Wybitny polski esperantolog. Był współtwórcą Akademii Esperanckiej, w której przez wiele lat kierował Sekcją Gramatyki. Opracował Słownik Języka Esperanto (1910), którego wydania są wznawiane do dnia dzisiejszego. Grabowski wsławił się jako tłumacz poezji i z tego powodu nazywa się go często "ojcem poezji esperanckiej". Najwybitniejszym jego dziełem przekładowym, w którym pomieścił również własne wiersze, była antologia poezji *El parnaso de popoloj*, zawierająca przekłady z... 30 języków! Warto również wspomnieć, że Grabowski był doskonałym nauczycielem esperanta, prelegentem i świetnym organizatorem (przez kilka lat pełnił funkcję prezesa Polskiego Towarzystwa Esperantystów).

[12] Kazimierz Bein (1872-1959) – lekarz okulista, działacz esperancki i tłumacz, znany pod pseudonimem Kabe. Aktywnie pracował w ruchu esperanckim, od 1906 był wiceprzewodniczącym Akademii Esperanta. Kabe nie tworzył dzieł w oryginale, lecz wiele tłumaczył. Miał wielki wpływ na rozwój esperanckiego stylu literackiego. Jego język był zrozumiały, prosty, elegancki, pozbawiony naleciałości narodowych. W roku 1904 ukazało się jego tłumaczenie wielkiej powieści historycznej *Fundo de l' mizero* Sieroszewskiego. Był także autorem *Vortaro de Esperanto* (Słownik esperanta), tłumaczem "Faraona" - znanej powieści Bolesława Prusa i wielu innych dzieł, www.esperanto.cba.pl.

[13] Inne typowe elementy symboliczne stosowane przez esperantystów to kontury świata (zasięg języka); uścisk dłoni (przyjaźń) – ponad barierą, granicą; wieża Babel (pomieszanie języków); drzewo (wzrost).

Na całym świecie postać Zamenhofa i esperanto nie zniknęła ze świadomości społecznej. Świadczą o tym działające liczne organizacje, instytucje esperanckie, nazwy ulic i placów itd. Jeśli nawet znajomość języka nie ma charakteru globalnego, to jednak jego znaczenie i sam twórca za życia i po śmierci zostali docenieni i upamiętnieni. Istnieje bowiem ponad 1100 obiektów noszących imię Zamenhofa lub nazwę esperanto, w 54 krajach świata na 5 kontynentach. Pierwszym na świecie obiektem, któremu nadano nazwę „Esperanto" stosunkowo szybko po powstaniu języka – był hiszpański statek zbudowany w 1896 roku Esperanto zagościło również w kosmosie: słynny fiński astronom i esperantysta, prof. dr Yrjö Väisälä odkrył w latach 1936 i 1938 dwie asteroidy między Marsem a Jowiszem i nazwał je „Zamenhof" oraz „Esperanto". Sondy kosmiczne Voyager 1 i Voyager 2, wysłane w 1977 roku w kosmos poza układ słoneczny zabrały na swoim pokładzie przesłanie do istot pozaziemskich m.in. w języku esperanto. Ówczesny ambasador Australii Ralph Harry przekonał specjalistów z NASA, że tekst w języku esperanto będzie najłatwiejszy do odcyfrowania dla ewentualnych rozumnych istot w kosmosie (Amikoj, mi parolas al vi de sur la planedo Tero).

Tabela 1. Liczba obiektów i miejsc**a** noszących nazwę „Zamenhof" lub „Esperanto"

Kraj	**Liczba obiektów nazwanych imieniem Zamenhofa lub Esperanto**
Brazylia	161
Francja	133
Polska	107
Włochy	82
Węgry	74
Hiszpania	73
Bułgaria	68
Niemcy	62
Holandia	47
Austria	26
Czechy	26
Izrael	22

Źródło: opracowanie własne.

Nazwy geograficzne i topograficzne

- W Brazylii istnieje miasto o nazwie „Esperantina" liczące 37 tys. mieszkańców.
- Od lipca 2006 roku jedno z niemieckich miast nazywa się – Herzberg-Esperanto-Stadt (Esperanto-urbo). Rada Miejska przyjęła oficjalnie tę nazwę w związku z wcześniejszą współpracą na bazie esperanta z polskim miastem Góra.
- Najdalszy na ziemi przylądek na Spitsbergenie nazwany został „Esperanto".
- Najdłuższa ulica Esperanto znajduje się w São Sebastião do Caí w Brazylii. Jej długość wynosi 4 km. Ulice Zamehnofa spotkać można w wielu miastach także i w Polsce m.in. w Warszawie, Poznaniu, Białymstoku, Bielsku-Białej, Bytomiu, Chorzowie, Częstochowie, Gdańsku, Gdyni, Katowicach, Kielcach, Koszalinie, Krakowie, Kutnie, Lesznie, Lublinie, Łodzi, Toruniu, Tarnowie i innych.

Gwiazdy esperanckie i napis „esperanto" pojawiają się na przedmiotach codziennego użytku, serwisach, sztućcach, notesach, długopisach, kartach pocztowych. Portrety Zamenhofa zdobią wydawnictwa, znaczki pocztowe itd., W. Usakiewicz, *Esperancja. Kultura i kulturotwórcze mechanizmy*, Instytut Kultury, Warszawa 1989, s. 52.

Kościół i liturgia

- Wszyscy papieże począwszy od Piusa X popierali esperanto i pozytywnie się o nim wypowiadali. Jan Paweł II znał esperanto i między innymi w tym języku udzielał błogosławieństwa „Urbi et Orbi".
- Esperanto jest uznawane przez Watykan jako jeden z języków liturgicznych.
- Ks. Emile Peltier w 1903 roku założył najstarsze na świecie pismo esperanckie „Espero Katolika", a podczas I Światowego Kongresu Esperanta odprawił pierwszą mszę w języku esperanto z udziałem L. Zamenhofa.
- Pierwszą mszę świętą w Polsce w języku esperanto odprawiono 2 sierpnia 1959 roku w Warszawie.
- Patronką esperantystów ustanowiona została w 1913 r. przez papieża Piusa X Matka Boska od Nadziei, a patronami katolickich Esperantystów są święci: Pius X i Maksymilian Kolbe, Hildegarda z Bingen.

Organizacje

- Największą organizacją esperancką na świecie jest Światowy Związek Esperantystów z siedzibą w Rotterdamie, powstały w 1908 roku (w ramach związku działa wiele organizacji o charakterze specjalistycznym, w różnych grupach zawodowych – wszystkie mają własne władze, imprezy, czasopisma).
- Światowa Esperancka Organizacja Młodzieżowa (TEJO),
- Polski Związek Esperantystów (23 oddziały w Polsce),
- Polska Młodzież Esperancka,
- Europejska Unia Esperancka – EEU,
- Esperanta PEN – Centro,
- Międzynarodowy Związek Nauczycieli Esperanta – ILEI,
- E-Senco Towarzystwo Kulturalno-Społeczne im Ludwika Zamenhofa w Poznaniu,
- W Norymberdze działa najstarszy na świecie Klub Esperancki (założony w 1889 roku).

Placówki naukowe i kulturalne badające i popularyzujące j. esperanto

- Akademio de Esperanto – niezależna instytucja językowa, chroniąca fundament i kontrolująca rozwój języka esperanto.
- Akademia Literatura de Esperanto w Rotterdamie – wspiera rozwój literatury esperanckiej.
- Międzynarodowa Akademia Nauk San Marino – instytut naukowy o charakterze uniwersyteckim, w komunikacji korzystający z języka esperanto.
- Pierwsza uniwersytecka katedra esperanto powstała w Budapeszcie.
- Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu organizuje jedyne w Polsce studia podyplomowe z esperantologii na kierunku interlingwistyka.
- Międzynarodowe Studium Turystyki i Kultury w Bydgoszczy kształci kadry turystyczne w oparciu o język esperanto.
- Centrum im. Ludwika Zamenhofa. Popularyzacji myśli i osoby Ludwika Zamenhofa służy przede wszystkim wystawa stała – „Białystok młodego Zamenhofa". Centrum jest miejscem organizacji wydarzeń kulturalnych, wystaw fotograficznych, projekcji filmowych i spotkań esperantystów. Znajduje się tutaj także biblioteka z książkami i czasopismami w esperanto, a także Ośrodek Badań nad problemami komunikacji językowej[14].

[14] J. P. Ostrowski, T. Ćwikowski, *Wielokulturowy Białystok. Jak pokazywać dziedzictwo stuleci*, Unia Metropolii Miast, s. 19, www.metropolie.pl, data dostępu: 20.08.2013 r.

Fot. 8, 9. Białystok - Centrum im. Ludwika Zamenhofa, widok od strony dziedzińca i fragment ekspozycji stałej. (Źródło: www.centrumzamenhofa.pl)

- W Wiedniu istnieje Międzynarodowe Muzeum Esperanta – zostało założone w roku 1927 przez Hugo Steinera. W 1928 roku stało się ono częścią Austriackiej Biblioteki Narodowej i mieściło się w pałacu Hofburg, dawnej rezydencji cesarzy austriackich. W 2005 roku siedziba została przeniesiona do Pałacu Mollard.
- Kolejne Muzeum Esperanto znajduje się w Svitavach. Jego siedzibą jest eklektyczny obiekt, dawny Dom V. Oswalda Ottendorfera – mecenasa i twórcy Biblioteki Ottendorferów w Svitavach.
- British E. A. Biblioteko w Londynie jest największą biblioteką esperancką na świecie.
- Najbogatsze zbiory esperanckie w Polsce posiada biblioteka KUL-u w Lublinie.
- Pierwsza publiczna biblioteka esperancka powstała w Białymstoku.

Pomniki, tablice pamiątkowe

- Pierwszy pomnik został wystawiony Ludwikowi Zamenhofowi jeszcze za życia w Czechach (1914 r. – Frantiskové Lazné, zniszczony w czasie II wojny światowej)
- Najwyższy monument na świecie poświęcony Zamenhofowi znajduje się w Hiszpanii w Sabadell, ma wysokość 12 m.
- Największym i najpiękniejszym pomnikiem jakim uhonorowano twórcę esperanta jest białostocki Dziecięcy Szpital Kliniczny im. Ludwika Zamenhofa. W jego wnętrzu znajduje się m.in. sala audytoryjna „Zamenhof", sala konferencyjna „Esperanto" oraz sala ćwiczeń rehabilitacyjnych dla dzieci im. Lidii Zamenhof, wyposażona przez ruch religijny Bahai, będący odłamem islamu.
- W miastach, w których mieszkał lub gościł Zamenhof ufundowano tablice, głazy pamiątkowe, w Polsce m.in. w Białymstoku, Warszawie, Dusznikach Zdrój, Szczawnie Zdrój.

Hotele i kawiarnie

- Wiele światowych hoteli nosi nazwę „Esperanto", np. w Chorwacji, Słowacji, Macedonii, w Niemczech. W mieście Herzberg jest obiekt hotelowy specjalnie dostosowany do organizacji kongresów czy innych imprez esperanckich na wielką skalę.
- Hotel Esperanto znajduje się w Świdnicy, Bydgoszczy i Białymstoku (oferuje specjalny Apartament Ludwika Zamenhofa)
- Kawiarnia Językowa znajduje się też na Placu Esperanto w Göteborgu.
- W Polsce kawiarnia Esperanto działa w Łodzi oraz Esperanto Cafe w budynku ratusza w Białymstoku (w kawiarni znajdują się ekspozycje prezentujące życie i dorobek Ludwika Zamenhofa oraz widoki dawnego Białegostoku).

Eventy

- Najważniejszymi i największymi imprezami na skalę międzynarodową są – Światowe Kongresy Esperanto organizowane od 1905 roku. Co roku przez Światowy Związek Esperantystów wybierany jest kraj i miasto jako „Stolica Esperancji", w którym impreza ma się odbyć. W Polsce jako ojczyźnie języka – dotychczas było 6 kongresów – wszystkie w związku z okrągłymi jubileuszami. W Białymstoku z okazji 150-lecia urodzin Ludwika Zamenhofa[15].

Tabela 1. Światowe Kongresy Esperanto zorganizowane w Polsce

Rok	Miasto	Liczba uczestników
1912	Kraków	1000
1931	Kraków	900
1937	Warszawa	1120
1959	Warszawa	3256
1987	Warszawa	5946 - rekordowa
2009	Białystok	1860

Źródło: Opracowanie na podstawie: pl.wikipedia.org/wiki/%C5%9Awiatowy_Kongres_Esperanto

- Co roku w „świecie esperanckim", w okolicy 15-go grudnia, z okazji rocznicy urodzin Ludwika Zamenhofa organizowane są Dni Zamenhofa w Białymstoku (połączone z promocją książki esperanckiej). Kolejne rocznice śmierci Zamenhofa obchodzone są natomiast 14 kwietnia.
- Uroczyście celebrowane są także okrągłe rocznice powstania organizacji, urodzin i śmierci wybitnych esperantystów.
- Organizowane są w różnych krajach i miastach: Festiwal Kulturowy – KEF oraz JES - Europejski Tydzień Młodzieży.
- Poznań słynie z Artystycznych Konfrontacji Esperanckich pod nazwą „ARKONES".

Media

- Na świecie działa 31 rozgłośni radiowych, które nadają w języku esperanto (m.in. Wiedeń, Watykan, Rzym, Tallin, Pekin, Hawana, Melbourne, Francja, Panama, Korea)
- Polskie Radio w Esperanto, nadaje audycje w esperanto od 1959 roku.
- W Brazylii planowana jest pierwsza na świecie całodobowa telewizja nadająca programy esperanckie

4. Turystyka esperancka

Turystyka esperancka lub turystyka języka esperanto należy do turystyki kulturowej, nawiązując do ustalonego podziału turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 77], a w ramach podróży użytkowników oraz miłośników języka esperanto związanych z tym zjawiskiem można wyróżnić następujące formy:

- **turystykę esperancką edukacyjną (językową)** obejmującą wyjazdy indywidualne lub grupowe mające na celu pogłębianie znajomości języka, poznania innych jego użytkowników, a przy okazji dziedzictwa i tradycji wielu krajów świata, ponadto korzystanie z esperanckich instytucji kulturalnych i naukowych – w tym muzeów czy bibliotek

[15] Miejsca – kraje Światowych Kongresów Esperanto w latach 2000-2015: Izrael (2000); Chorwacja (2001); Brazylia (2002); Szwecja (2003); Chiny (2004); Litwa (2005); Włochy (2006); Japonia (2007); Holandia (2008); Polska (2009); Kuba (2010); Dania (2011); Wietnam (2012); Islandia (2013); Argentyna (2014); Francja (2015).

- **turystykę esperancką kongresowo-eventową,** której celem są wyjazdy na imprezy esperanckie, w tym m.in. Światowe Kongresy Esperanto, a także zjazdy, zloty, festiwale itd.
- **turystykę esperancką biograficzną** – związaną z poznawaniem życia i działalności twórcy esperanto i wybitnych esperantystów. Podążaniem do miejsc związanych z ich pobytem lub ich upamiętniających. Zaznaczyć należy, iż ta forma nie musi wiązać się ze znajomością języka esperanto. Może być adresowana do wszystkich zainteresowanych zjawiskiem kultury esperanckiej i jej twórcą.

Turystyka esperancka może mieć charakter zorganizowany (zbiorowy) lub niezorganizowany oraz indywidualny lub zbiorowy.

W pierwszym przypadku wyjazdy związane są ze światowymi kongresami organizowanymi dla dorosłych użytkowników (tzw. „duże", „powszechne" kongresy), jak i równolegle dla młodzieży (tzw. „małe" kongresy). Na tych eventach pojawia się tysiące delegatów z całego świata. Są to ogromne logistycznie przedsięwzięcia, organizowane na przełomie lipca i sierpnia i trwające ok. 8 dni. Do stałych punktów imprezy tradycyjnie należą: wybory władz, dyskusja nad ustalonym tematem kongresu, spotkania grup specjalistycznych, ogłoszenie wyników konkursu literackiego. W ramach tzw. uniwersytetu kongresowego odbywają się cykle prelekcji z różnych dziedzin. Ponadto nie może zabraknąć wieczoru poświęconego kulturze kraju goszczącego kongres. Niekiedy delegacje przybyłe prezentują także tradycje i kulturę swoich krajów. Odbywają się także spektakle teatralne. Poza obradami przygotowywana jest część turystyczna. W ramach Kongresu Esperanto w Białymstoku w 2009 roku dla uczestników zorganizowano szereg wycieczek po regionie [www.espero.bialystok.pl]. Kongresy są znakomitą okazją do promocji miasta i kraju, w którym się odbywają. Generują takie formy turystyki kulturowej jak turystyka dziedzictwa kulturowego, biograficzna, eventowa, językowa, hobbystyczna itd.

Turystyka esperancka indywidualna cieszy się dużym zainteresowaniem, zwłaszcza młodych użytkowników języka. Chętnie odwiedzają oni, poznanych w Internecie lub na imprezach międzynarodowych, rówieśników-esperantystów. Sprzyja temu ciekawa inicjatywa ułatwiająca tanie podróżowanie, z bezpłatnymi noclegami. Każdego roku organizacja Pasporto Servo wydaje książkę adresową esperantystów z 89 krajów, którzy deklarują darmowe przyjęcie gościa esperantysty z innego kraju, z nadzieją na możliwość rewizyty [www.pasportoservo.org]. Jest to niewątpliwie kusząca oferta, ale przeznaczona wyłącznie dla osób znających język. Może być inspiracją do nauki esperanto jeśli „w nagrodę" oferuje poznanie niemal za darmo świata…

5. Postać Ludwika Zamenhofa w turystyce esperanckiej-biograficznej

Z okazji jubileuszowych (100-lecia powstania esperanto i 150-lecia urodzin Zamenhofa) powstały inicjatywy stworzenia szlaków biograficzno-kulturowych. Jeden z nich obejmujący trasę miejską na terenie Białegostoku (2009 r.) ma charakter materialny, dwa inne, wcześniejsze z 1987 – wirtualny[16].

1. Szlak Esperanto i Wielu Kultur w Białymstoku

Szlak Esperanto i Wielu Kultur jest trasą miejską utworzoną na terenie Białegostoku, w 2009 roku, tuż przed 94. Światowym Kongresem Esperanto. Miejsca-atrakcje zostały wybrane w sposób nieprzypadkowy. Wiążą się m.in. z osobą Ludwika Zamenhofa – twórcy esperanto czy Jakuba Szapiro – oddanego propagatora idei języka ponadnarodowego. Szlak

[16] A. Mikos von Rohrscheidt, (2008, s.294) wyróżnia dwa typy szlaków – materialne i wirtualne. Pierwsze spełniają następujące kryteria: oznaczenia „in situ", dostępności, uzasadnionej tematyzacji, koordynacji. Drugie natomiast – mają określony temat, opis, ustalony przebieg, ofertę wycieczkową. Nie spełniają tych kryteriów, które wymagane są w przypadku szlaków materialnych.

prowadzi przez 15 miejsc w centrum Białegostoku, które są związane z Zamenhofem oraz kulturami, tworzącymi przed II wojną światową specyficzny klimat miasta. Pięć z tych miejsc to atrakcje związane z esperanto, dziesięć kolejnych miejsc to świątynie (kościoły, cerkwie i synagogi), place i pojedyncze budynki. W ramach szlaku odwiedza się dwie katedry – katolicka i prawosławna, synagogę Piaskower przy ul. Pięknej, Sienny Rynek czyli dawne targowisko żydowskich Chanajek, secesyjne pałacyki fabrykantów czy modernistyczny kościół p.w. św. Rocha. Przy każdym z obiektów znajduje się tablica z krótkim opisem w języku polskim, angielskim i esperanto[17]. Piętnaście tablic informacyjnych, o wymiarach 80x60 cm, oprócz informacji o szlaku, mapy orientacyjnej z legendą i treści związanej z określoną atrakcją przedstawiają fotografię – wykonaną metodą druku lentykularnego, który pozwala na zestawienia dwóch przenikających się obrazów. W zależności od miejsca, z którego patrzy odbiorca dostrzega on na przemian np. aktualny i historyczny wygląd danego obiektu. Druk na soczewce daje pewne wrażenie interaktywności. W realizacji projektu pamiętano o osobach niepełnosprawnych. Wysokość tablic dostosowano do potrzeb i możliwości poruszających się na wózkach inwalidzkich. Z myślą o osobach słabo widzących i niewidomych, na każdej tablicy znajduje się krótka informacja o atrakcji zapisana alfabetem Braille'a. W ramach projektu szlaku opracowano i wydano w pilotażowym nakładzie 3 tys. sztuk foldery promocyjne *Szlakiem esperanto i wielu kultur*, dostępne w trzech wersjach językowych: polskiej, angielskiej i esperanckiej[18].

Tabela 2. „Szlak Esperanto i Wielu Kultur" w Białymstoku

Lp.	Nazwa miejsca i adres	Charakterystyka miejsca
1	**Pomnik Ludwika Zamenhofa** Skwer, przy którym stoi pomnik otrzymał nazwę Placu Ludwika Zamenhofa w 2009 r.	Pomnik-popiersie Zamenhofa ustawiony na kolumnie wykonany został przez artystę Jana Kucza w 1973 roku. Na froncie kolumny, umieszczono napis w języku esperanto: „Ludwik Łazarz Zamenhof 1859-1917", a z jej odwrotnej strony: „Esperanto zbliża ludzi".
2	**Miejsce urodzenia Ludwika Zamenhofa** ul. Ludwika Zamenhofa 26	Mały, drewniany, zielony dom stał niegdyś u zbiegu ul. Zielonej (dzisiaj Zamenhofa) i Białej. W nim urodził się Ludwik. Zburzono go w połowie lat 50. XX w. Na tym miejscu stanął wielorodzinny budynek mieszkalny. Na jego ścianie umieszczono dwujęzyczną tablicę: „W tym miejscu stał dom, w którym 15 grudnia 1859 roku urodził się twórca międzynarodowego języka Esperanto dr Ludwik Zamenhof".
3	**Zespół Katedralny Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny** ul. Kościelna 4	Zespół architektoniczny istotny ze względu na pełnioną dziś rolę bazyliki katedralnej arcybiskupa białostockiego, ale także z uwagi na historię jego powstania. Katedra składa się ze Starego Kościoła Farnego oraz Bazyliki Mniejszej, która teoretycznie – według postanowień władz carskich z końca XIX w. miała stać się przybudówką do Kościoła Farnego. W rzeczywistości, by „przybudówka" mogła pomieścić wszystkich wiernych jest wielokrotnie od niego większa. Do dziś zespół katedralny dominuje nad wschodnią częścią Rynku im. Tadeusza Kościuszki.

[17] A.E. Szczepanowski, *Walory i atrakcje turystyczne województwa podlaskiego, t. II, Atrakcje kulturowe*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok, 2013, s. 388-397.

[18] *Szlakiem esperanta i wielu kultur*, „Aktualności Turystyczne" POT, www.aktualnosciturystyczne.pl data dostępu: 18.08.2013 r.

Lp.	Nazwa miejsca i adres	Charakterystyka miejsca
4	**Pałacyk Gościnny** ul. Jana Kilińskiego 6	Pałacyk jest pamiątką po rodzinie Branickich związanych z miastem. Jest to barokowa rezydencja zbudowana w drugiej połowie XVIII w. Obiekt przeznaczony był na apartamenty gościnne dla odwiedzających dwór hetmański Klemensa Branickiego. Tutaj nocowali liczni goście, których zapraszał Branicki, dworzanie króla Stanisława Augusta, cesarza Józefa II czy księcia Pawła, późniejszego cara Rosji. Historia Pałacyku to także wytworna restauracja Renaissance w latach 1913-1918, kursy gry kinematograficznej w latach 20. XX w., kawiarnia i restauracja Savoy. W czasie okupacji pałacyk użytkowany był przez władze niemieckie. W 1944 r. uległ całkowitemu spaleniu, zostały tylko mury. Odbudowano go w 1950 r. W okresie PRL-u mieściło się w nim Muzeum Ruchu Rewolucyjnego. Obecnie w pałacyku znajduje się Urząd Stanu Cywilnego (stąd budynek ten nazywa się również Pałacykiem Ślubów).
5	**Centrum im. Ludwika Zamenhofa** ul. Warszawska 15	Placówka otwarta została z okazji 94. Światowego Kongresu Esperanto w Białymstoku. Główną jej atrakcją jest wystawa stała pokazująca Białystok z czasów młodości Ludwika Zamenhofa. Oprócz niej zwiedzać można wystawy czasowe. Centrum jest organizatorem warsztatów języka esperanto i różnych imprez związanych nie tylko z językiem międzynarodowym, ale także z wielokulturowością miasta i Podlasia.
6	**Dawne Gimnazjum Realne** (obecnie VI Liceum Ogólnokształcące) ul. Warszawska 8	W zabytkowym, imponującym budynku z początku XIX w. funkcjonowało publiczne Realne Gimnazjum, w którym Ludwik Zamenhof uczył się w latach 1869-1873. Na ścianie budynku w 1987 r. umieszczono pamiątkową tablicę informacyjną. W VI LO znajduje się interesująca ekspozycja dostępna dla zwiedzających w godzinach pracy szkoły.
7	**Pałacyk Cytronów** ul. Warszawska 37	W pałacyku mieszkał fabrykant Szmul Cytron (1863-1935) – właściciel manufaktury włókienniczej. Rodzina Cytronów należała do najhojniejszych filantropów w Białymstoku. Cały wystrój zewnętrzny Pałacyku Cytronów skupiony jest na elewacji frontowej, charakterystyczny dla architektury końca XIX w. Obecnie w Pałacyku Cytronów znajduje się Muzeum Historyczne. Obiekt jest jednym z najlepszych przykładów miejskiej rezydencji w Białymstoku w stylu secesyjnego nurtu klasycyzującego i uważany jest za jedną najpiękniejszych białostockich rezydencji fabrykanckich. Muzeum posiada bogate zbiory archiwaliów i ikonografii, ilustrujących przeszłość Białegostoku i Podlasia, a także szereg zabytków kultury mieszczańskiej, szczególnie z zakresu rzemiosła artystycznego. W Muzeum można zobaczyć makietę XVIII-wiecznego Białegostoku z czasów tuż po śmierci Jana Klemensa Branickiego. Wielokrotnie placówka organizowała wystawy poświęcone Ludwikowi Zamenhofowi.
8	**Pomnik Wielkiej Synagogi** ul. Suraska, za budynkiem PZU	W tym miejscu biło serce najstarszej żydowskiej dzielnicy Szulhof. Tu stała Wielka Synagoga, zbudowana w 1913 roku w stylu mauretańsko-bizantyjskim. Odsłonięty w 1996 roku pomnik upamiętnia Żydów białostockich – ofiary mordu dokonanego przez Niemców 27 czerwca 1941 roku, w dniu wkroczenia wojsk niemieckich do Białegostoku. Wraz z synagogą spłonęła większa część dzielnicy żydowskiej. Pomnik ma formę repliki zniszczonej kopuły świątyni z tablicą pamiątkową, na której widnieje napis: „Święty nasz wspaniały przybytek stał się pastwą ognia, 27 czerwca 1941 r. 3.000 Żydów niemieccy mordercy spalili w nim żywcem". Pomnik został wystawiony w 1995 r., ufundowany przez białostockich Żydów z całego świata oraz władze miasta.

Lp.	Nazwa miejsca i adres	Charakterystyka miejsca
9	**Synagoga Piaskower** ul. Piękna 3	Synagoga swoją nazwę zawdzięcza położeniu w dawnej dzielnicy Białegostoku – Piaski. Jest to jedna z trzech ocalałych w mieście synagog. Zbudowana w 1891 roku, zdewastowana przez Niemców podczas II wojny światowej. Po wojnie mieścił się w niej ośrodek gminy żydowskiej, później Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce, kino, teatr i dom kultury. Budynek dawnej synagogi odremontowany po pożarze w 1989 roku jest dzisiaj m.in. siedzibą Białostockiego Towarzystwa Esperantystów i Fundacji Ludwika Zamenhofa. Tutaj można kupić podręczniki do esperanto, zapisać się na kurs esperanto oraz zobaczyć wystawę poświęconą ruchowi esperanckiemu na świecie.
10	**Rynek Sienny**	Dawne targowisko żydowskiej dzielnicy Chanajki. Od połowy XIX w. do 1967 roku w każdy czwartek przyjeżdżali tu wozami gospodarze z okolic Białegostoku. Można było tam zatem kupić wszystko czym wieś podlaska bogata. Później zakazano wjazdu wozów konnych i targowisko przeniesiono. Zatracił się rolniczy charakter czwartkowych targów. Dzisiaj na Rynek Sienny wraca życie. Tutaj organizowany jest Targ Smaków Podlasia, Kiermasz Wielkanocny, Jarmark Bożonarodzeniowy. Wkrótce staną drewniane kramy, które przywrócą czar dawnego białostockiego Rynku Siennego.
11	**Szkoła Żydowska Tarbut** ul. Lipowa 41D	Dawna szkoła hebrajska, prowadzona przez organizację propagującą odrodzenie kultury hebrajskiej Tarbut (po hebrajsku „kultura"). Budynek wzniesiony w stylu charakterystycznym dla tzw. białostockiej szkoły muratorskiej. Styl ukształtowany wpływami pruskimi i budownictwa industrialnego z początku XIX w., wykorzystywał w architekturze czerwoną i żółtą cegłę. Budynek dzisiejszej Szkoły Rzemieślniczej to jeden z najlepiej zachowanych obiektów wzniesionych w stylu białostockiej szkoły muratorskiej.
12	**Kościół p.w. Chrystusa Króla i św. Rocha** ul. ks. A. Abramowicza 1	Świątynia jest pomnikiem wdzięczności Opatrzności Bożej za odzyskanie niepodległości w 1918 roku i ocalenie przed najazdem bolszewików. To jeden z pierwszych przykładów w Europie zastosowania architektury modernistyczno-ekspresjonistycznej w projekcie świątyni. Kościół zbudowano na planie gwiazdy, co miało symbolizować Gwiazdę Zaranną – jutrzenkę Niepodległości Polski. Świątynia ma szansę zostać uznana za Pomnik Historii. Oznacza to otoczenie jej szczególną formą ochrony nadawaną przez prezydenta RP zabytkom o dużym znaczeniu dla dziedzictwa narodowego.
13	**Pałacyk Nowika** ul. Lipowa 35	Pałacyk wzniósł białostocki fabrykant Chaim Nowik, w latach 1900-1910, właściciel fabryk sukna i kapeluszy. Na okazałej posesji liczącej 7 000 m^2 przy głównej ulicy w mieście, Lipowej, Chaim Nowik wzniósł swój Pałac otaczając go ogrodem i trzema zabudowaniami gospodarczymi. Jest to eklektyczny pałac z charakterystyczną rotundą w narożniku. Wewnątrz znajduje się zachowana oryginalna, secesyjna polichromia. Fabryki Nowika znajdowały się w innej części miasta i były jednymi z największych i najnowocześniejszych białostockich fabryk. Do początku II wojny światowej pałacyk należał do rodziny Nowików. We wrześniu 1939 roku mieścił się w pałacyku sztab obrony Białegostoku, a w czasie wojny – szpital wojskowy. Od 1948 roku w budynku ma swą siedzibę Wojskowa Komenda Uzupełnień w Białymstoku.
14	**Dom rodzinny Jakuba Szapiro** ul. Lipowa 31/33	Przy głównej ulicy miasta do dzisiaj stoi dom mieszkalny, w którym przez ponad 20 lat żył Jakub Szapiro – inicjator, założyciel i wieloletni przewodniczący Towarzystwa Zamenhofa. Całym sercem poświęcony idei esperanto. Po śmierci Zamenhofa Szapiro (Joszo) zainicjował zmianę nazwy ul. Zielonej na ul. Ludwika Zamenhofa, organizował wiele imprez esperanckich, prowadził „zieloną" grupę teatralną, uczył Esperanto w Białymstoku i okolicznych miasteczkach (np. Grajewo). Zginął zastrzelony przez Niemców w 12 lipca 1941 roku. Na ścianie jego rodzinnego domu znajduje się dwujęzyczna tablica pamiątkowa umieszczona w 50. rocznicę jego śmierci. Co roku w rocznicę jego śmierci przed tablicą gromadzą się esperantyści, by uczcić jego pamięć.

Lp.	Nazwa miejsca i adres	Charakterystyka miejsca
15	**Katedralna Cerkiew Prawosławna p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy** ul. Lipowa 15 – centrum miasta	Jest to główna świątynia prawosławnego Białegostoku i jednocześnie siedziba prawosławnego Biskupa Diecezji Białostocko-Gdańskiej. Szczególnie atrakcyjne są wnętrza o charakterze bizantyjskim oraz polichromie. Do parafii należy również, znajdująca się nieopodal, najstarsza kaplica w mieście p.w. św. Marii Magdaleny z XVIII w.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: szlak.uwb.edu.pl, www.malkovru.bialystok.pl, espero.bialystok.pl, data dostępu: 22.08.2013 r.

Fot. 10. Pomnik Ludwika Zamenhofa w Białymstoku (źródło: fot. I. Wyszowska**).**

Fot. 11. Plansza z opisem Szlaku Esperanto i Wielu Kultur (źródło: fot. I. Wyszowska)

Szlak Zamenhofa w Polsce

Szlak ten ma znacznie szerszy charakter od wyżej omówionego, bowiem łączy szereg miast polskich związanych z postacią Ludwika Zamenhofa i jego rodziny, także i te gdzie odbyły się Światowe Kongresy Esperanto. Szlak rozpoczyna się i kończy w Warszawie. Jego pełna realizacja przewidziana jest na 10 dni, obejmuje m.in.: Ciechocinek, Płock, Białystok, Kraków, Wieliczkę, Zakopane, Duszniki, Szczawno Zdrój.

Szlak umożliwia turystom-esperantystom z zagranicy zwiedzanie atrakcji turystycznych poszczególnych miast w celu przybliżenia szeroko rozumianego polskiego dziedzictwa kulturowego. Możliwe są też spotkania z esperantystami z organizacji esperanckich funkcjonujących w poszczególnych miastach. Inicjatorami powstania szlaku byli esperantyści bydgoscy prężnie działający do dziś. Pierwsze, najstarsze i jedyne w pełni esperanckie biuro podróży powstało w Bydgoszczy pod nazwą: „Esperantotur" – jego założyciel Andrzej Grzębowski jest także twórcą Międzynarodowego Stowarzyszenia „Monda Turismo", którego podstawowym celem jest misja propagowania wykorzystania języka esperanto w turystyce. Jest także organizatorem Międzynarodowych Targów Turystyki Esperanckiej, prelekcji, szkoleń itd.

Ryc. 1. Szlak Zamenhofa w Polsce (źródło: W. Sobolewski, *Szlak Zamenhofa*, COIN, Bydgoszcz 1987)

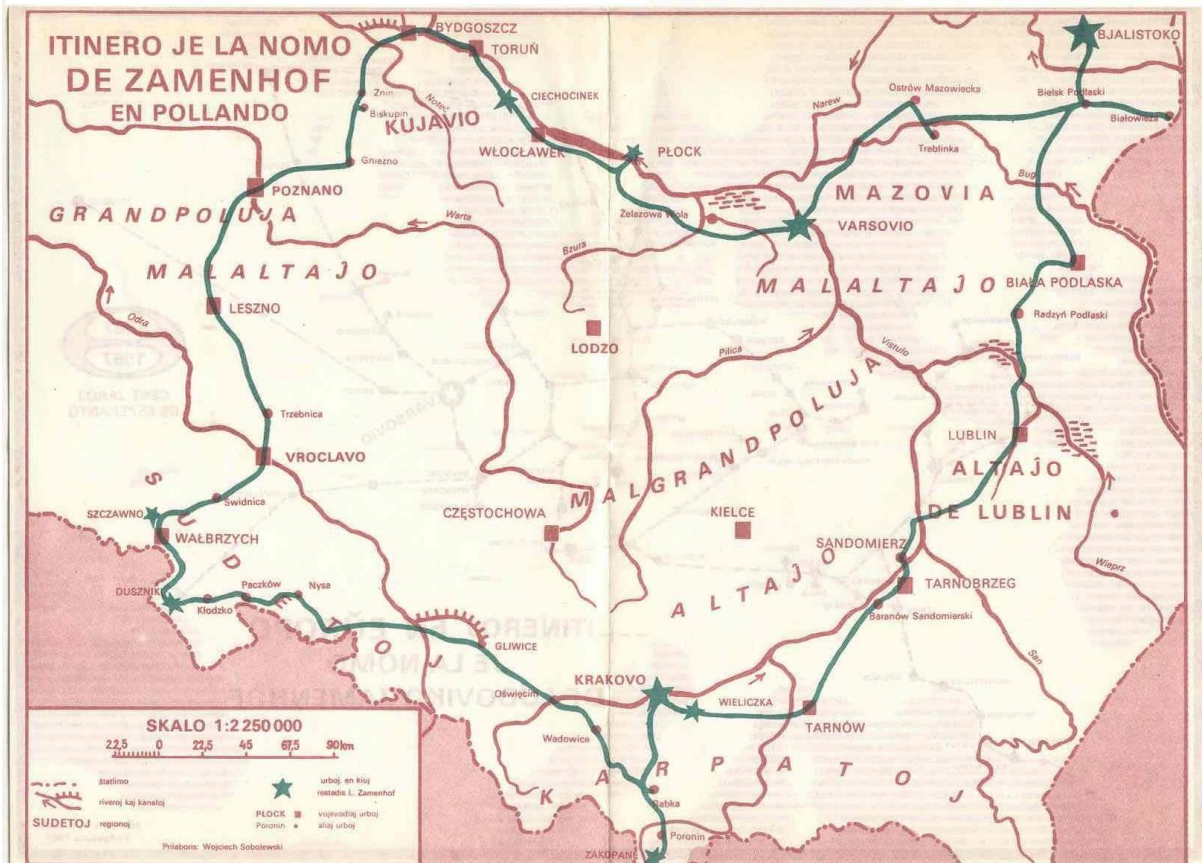

Fot. 12, 13. Głazy upamiętniające pobyt Zamenhofa na kuracji w Dusznikach Zdrój i Szczawnie Zdrój (zbiory własne autorów)

Europejski Szlak Zamenhofa

Szlak ten uwzględnia miejsca licznych podróży Doktora Esperanto po Europie, miasta kongresowe, także i te, w których szczególnie został uhonorowany lub upamiętniony. Szlak ten należy potraktować wybiórczo, bowiem nie jest możliwe odwiedzenie tak odległych od siebie miejsc podczas jednego wyjazdu. Daje on jednak świadomość skali oddziaływania esperanto i historycznej pamięci o jego twórcy.

Ryc. 2. Europejski Szlak Zamenhofa (źródło: W. Sobolewski, *Szlak Zamenhofa*, COIN, Bydgoszcz 1987)

Podsumowanie

Wśród esperantystów panuje przekonanie, że „po angielsku lub po hiszpańsku ludzie się porozumiewają, ale po esperancku – zaprzyjaźniają się". Jest to niewątpliwie stwierdzenie trafne, gdyż esperanto sprzyja integracji, łączy nietuzinkowych ludzi, pasjonatów, którzy z jakiegoś powodu podjęli wysiłek nauczenia się nie któregoś z języków naturalnych ale właśnie sztucznego, osobliwego, traktując go jako swoiste hobby. Ponad stuletnia tradycja istnienia języka, dowodzi jego znaczenia i potrzeby. Młodzi esperantyści wcale nie widzą problemu w braku globalnej ekspansji tego języka, bowiem jak twierdzą, że „gdyby stał się w jakiejś mierze oficjalny, straciłby urok" [Malesa, Zaczyński 2009, s. 105]. Kilka milionów esperantystów to jednak nie kameralna grupa. Przedstawiony potencjał kultury esperanckiej wykreowany przez język, aktywność organizacji esperanckich, swoisty „esperancki styl życia" ma szeroki zasięg ogólnoświatowy. Ponadto atrakcyjny pomysł na tanie podróżowanie z możliwością kontaktów z esperantystami z całego świata, z pewnością sprawią, że o esperanto nie zapomną przyszłe pokolenia.

Aby dziedzictwo Zamenhofa nie okazało się tylko ideą przeszłości wskazana byłaby szersza promocja medialna kultury esperanckiej zwłaszcza w Polsce – ojczyźnie języka i jego twórcy. Upowszechnianie nie miałoby jednak, zgodnie z ideą Zamenhofa, charakteru narzucania lecz zainteresowania młodzieży ciekawym sposobem spędzenia czasu. Warto aby na zadane pytania: kim był Zamenhof? Co to jest esperanto? potrafiła wykazać się nieco szerszą orientacją niż to przedstawiają badania sondażowe. Aktualnie naprzeciw temu wychodzi projekt skierowany do studentów pt. „Uniwersytet Esperanto: Idea języka międzynarodowego" obejmujący cykl wykładów otwartych, realizowany na Uniwersytecie Warszawskim, organizowany przez Polską Młodzież Esperancką i Zrzeszenie Studentów Polskich UW [zsp.pl/news/uniwersytet-esperanto/]. Inicjatywa godna pochwały, dobrze byłoby gdyby znalazła kontynuację także i w innych ośrodkach akademickich w Polsce.

Bibliografia

Chmielik T., 2009, *Słów parę o literaturze esperanckiej*, EPEA, t.8, Białystok.
Esperanto, 2005, [w:], Britannica, Edycja Polska, t. 11, Wyd. Kurpisz, Poznań.
Jędrysiak T., 2008, *Turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa.
Jędrysiak T., 2010, *Architektura sakralna bahá'ítów, najmłodszej religii świata celem turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa" nr 10.
Kraśko R., 1972, *Ludwik Zamenhof – twórca esperanto* [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. III, red. J. Joka, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok.
Majewski J. S., Urzykowski T., *Spacerownik po warszawskich cmentarzach,* Biblioteka Gazety Wyborczej (brak roku wydania)
Malesa D., Zaczyński M., *Malkontenta espero czyli zawiedzione nadzieje*, „Newsweek" 20.12.2009.
Mikos von Rohrschiedt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy,* Wyd. GWSHM Milenium w Gnieźnie, Gniezno.
Ostrowski J.P., Ćwikowski T., *Wielokulturowy Białystok. Jak pokazywać dziedzictwo stuleci*,
Unia Metropolii Miast, s. 19. http://www.metropolie.pl , data dostępu: 20.08.2013 r.
Pettyn A., 1983, *Esperanto, podręcznik języka międzynarodowego*, PZE, Warszawa.
Pettyn, A., 1984, *Ruch esperancki na świecie*, Centrum Oświaty Wydawniczej „RITMO", Warszawa.
Sobolewski W., 1987, *Szlak Zamenhofa*, COIN, Bydgoszcz.
Szczepanowski A.E., 2013, *Walory i atrakcje turystyczne województwa podlaskiego, t. II, Atrakcje kulturowe*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
Szlakiem esperanta i wielu kultur, „Aktualności Turystyczne" POT, www.aktualnosciturystyczne.pl, data dostępu: 18.08.2013 r.
Usakiewicz W., 1989, *Esperancja. Kultura i kulturotwórcze mechanizmy*, Instytut Kultury, Warszawa.
Wiśniewski T., 1987, *Ludwik Zamenhof*, KAW, Białystok.
Wróblewski P., 1973, *Języki sztuczne*, „Kontrasty" nr 6.
Wyszowska I., 2010, *Turystyka esperancka jedną z propozycji współczesnego podróżowania*, [w:] *Współczesne podróże kulturowe*, pod red. M. Kazimierczaka, AWF, Poznań.
Zamenhof Ludwik, 2005, [w:] Britannica, Edycja Polska, t. 47, Wyd. Kurpisz, Poznań.

Strony internetowe

www. esperanto.info.pl
www. espero.bialystok.pl/pl/article
www. pl.wikipedia.org/wiki/Interlingwistyka
www. pl.wikipedia.org/wiki/Ludwik_Zamenhof
www. zsp.pl/news/uniwersytet-esperanto/
www.aktualnosciturystyczne.pl: 18.08.2013 r.
www.arkones.pl
www.bydg.pdi.net/turismo
www.centrumzamenhofa.pl
www.centrumzamenhofa.pl
www.esenco.org/pl/kontakto
www.esperanto.cba.pl.
www.esperanto.ha.pl
www.esperanto.net
www.esperanto.pl
www.esperanto.zanet.pl
www.esperanto-panorama.net
www.esperanto-turismo.com
www.espero.bialystok.pl
www.eventoj.hu/kalendar.htm
www.ikso.net**.ikso.net**
www.lernu.net
www.lib.uni.lodz.pl
www.malkovru.bialystok.pl
www.metropolie.pl , data dostępu: 20.08.2013 r.
www.pasportaservo.org
www.polskieradio.pl/eo/
www.szlak.uwb.edu.pl
www.tejo.org
www.wiatrak.nl

The cultural heritage of Ludwik Zamenhof - the idea of the past or the future?

Key words: cultural heritage, Zamenhof, Esperanto, tourism

Summary:
The aim of the article is to present the cultural heritage of Ludwik Zamenhof and the potential of Esperanto culture, which influenced all over the world.
In fact Esperanto has been used for more than hundred years, even though it is very vivid and continues to develop by dint of several Esperanto organizations and institutes activities in many countries.
There are many forms of Esperanto's tourism. They might be very appealing for modern tourists who speaks Esperanto (such as educational-linguistics tourism, event tourism, congress tourism) and as well as for those who are interested in the life and activates of Ludwik Zamenhof and other Esperantists (such as Esperanto-bibliographic).
Due to the well-known „Pasporto Servo" initiative, individual tourism is very popular and might be the trigger to learn Esperanto.